
Fókuszban

**AZ ERKÖLCSI ÍTÉLET KELETKEZÉSE:
A VÉTSÉG SÚLYOSSÁGA ÉS AZ ERKÖLCSI JELLEG***

VAJDA ZSUZSANNA

Szegedi Tudományegyetem, Pszichológia Tanszék
E-mail: vajdazs@edpsy.u-szeged.hu

A tanulmány az erkölcsi fejlődés területspecifikus elméletével kapcsolatos vitákat, a kutatás újabb irányait, valamint a szerző saját kutatásait mutatja be. A területspecifikus megközelítés a bírálók szerint nem oldotta meg az erkölcsi szabályszegés definíciós problémáit. Továbbra is tisztázatlan az erkölcs metafizikai háttere, illetve a racionális megfontolásnak az erkölcsi döntésben játszott szerepe, bár e kérdések Turiel, Nucci és munkatársai 1990-es években végzett kutatásaiban is nagy súllyal szerepelnek.

Saját kutatásaim két szakaszra tagolhatók: az első szakaszban elvégeztem a területspecifikus elmélet standard kísérleteit a kutatók által eredetileg is alkalmazott módszerekkel, gyerekek körében. A kutatásban alkalmazott módszer gyengesége, hogy az ítélet erkölcsi jellege és a súlyosság mértéke szétválaszthatatlanul egybeolvad. A másik probléma, hogy a kutatás előfeltevése nem tartalmazza a sok évszázados kulturális tapasztalatot, amelynek megfelelően valódi erkölcsi döntés csak a komplex racionális mérlegelésre képes felnőttektől várható.

A kutatás második szakaszában felnőttek ítéleteit vizsgáltam, verbális dilemmák segítségével, a területspecifikus megközelítés módszertani elvei alapján. A dilemmák különböző formájú expozíciója alapján adott válaszok segítségével sikerült részlegesen különválasztani a súlyosság és az erkölcsi jelleg megítélését. Az eredmények azt is megmutatták, hogy a gyerekek és a felnőttek erkölcsi döntései valóban különböznek. A gyerekek élettapasztalata és gyengébb formállogikai képességei nem teszik lehetővé a szabályszegések komplex értékelését, ezért az elvont értéktartalmat tekintik alapnak, míg a felnőttek tekintetbe veszik a cselekvő szándékát és a szabályszegés következményeit is.

Kulcsszavak: *terület-specifikus elmélet, súlyosság és erkölcsi jelleg, gyerekek és felnőttek erkölcsi döntései*

* A kutatást az OTKA T032166 sz. pályázat támogatásával végeztem.

ELŐZMÉNYEK

Korábbi írásaimban (VAJDA, 1999, 2001) az 1990-es évek elejéig követtem a terület-specifikus elmélet kibontakozását, így a következőkben csak röviden foglalom össze a Kohlberg-tanítványok körében az 1970-es években kialakult megközelítés lényegét, kitérve néhány olyan problémára, amelyek empirikus vizsgálatomhoz kapcsolódnak.

A területspecifikus elmélet (socio-moral domain theory: szociális-morális terület elmélet) a terület, a „domain” a fejlődéslelektan kognitív irányzata által bevezetett modulhoz hasonló fogalom (az erkölcsi fejlődés feltételezetten önálló egysége) az 1970-es évek végén született meg (lásd többek között: NUCCI, TURIEL, 1978; NUCCI, L., NUCCI, M. S., 1982; SMETANA, BRAEGES, 1990; SMETANA, SCHLAGMAN, WALSH-ADAMS, 1993). A kutatás alapfeltevése, hogy a társadalmi konvenciók és az erkölcsi szabályok elvi szinten különböző természetűek, és ez a különbség a gyerekek ítéleteiben tetten érhető. Az erkölcsi szabályok a területspecifikus irányzat képviselői szerint az igazsággal, igazságossággal kapcsolatos problémák, amelyek mások jóllétét vagy jogait érintik: erkölcsi kihágásról, szabályszegésről akkor beszélünk, ha valaki fizikai vagy pszichológiai kárt okoz másnak, például megüti, becsapja, a jogában vagy tulajdonában megsérti. Ettől eltérően ítélik meg a társadalmi konvenciók szerepét: az utóbbiak célja, hogy egységesítsék az egyének viselkedését, és koordinálják az interakciókat az egyének között. A konvencionális és az erkölcsi szabály megkülönböztetése az ítéletben az elmélet szerint a fennálló tényleges elvi különbség következménye: az erkölcsi probléma felismerése belső „érzék”, a konvencióé viszont tanulás következménye. A területspecifikus elmélet képviselői ennek tulajdonították, hogy már egészen kicsi, óvodás gyerekek képesek voltak különbséget tenni az erkölcsi kihágás és a konvenció megsértése között.

A kutatások kezdetben gyermekcsoportok közvetlen megfigyelésével zajlottak, majd kialakultak a jellegzetes módszerek: képregény jellegű ábrásokon olyan helyzeteket mutattak be a gyerekeknek, amelyeken az egyik szereplő megszegett valamilyen szabályt. A gyerekek általában három képsort tartalmazó rajzokat kaptak. A három képsorban erkölcsi, konvencionális, illetve perszonális szabályt megszegő gyerek szerepelt. A gyerekeknek minden esetben arra kellett választ adniuk, hogy a három közül melyik tekinthető a legsúlyosabb kihágásnak (lásd *1. ábra*). A vizsgálatok folyamán az erkölcsi és konvencionális szabályon kívül egy harmadik típust is azonosítani véltek, a személyes, „perszonális” szabályt. Ez utóbbi a konvencionál szűkebb érvényű lokális egyességeket, illemszabályokat, az adott kapcsolat által diktált szabályokat jelenti.

A kutatócsoport tagjai több életkori csoportban is alkalmazták a módszert, többek között 2,5–4 éves gyermekek körében. Az eredmények azt mutatták, hogy a gyerekek már egészen kicsi koruktól képesek voltak az erkölcsi szabályszegés azonosítására, súlyosabbnak értékelték, ha egy gyerek megütötte társát, mint ha például nem aludt délután. Később ez az eredmény némileg módosult, a további kutatások eredményei arra hívták fel a figyelmet, hogy korai éveikben a gyerekek bizonytalanok, az erkölcsi szabályszegés megkülönböztetésére biztonságosan 4-5 éves korukban válnak képessé (részletesebben lásd VAJDA, 1999, 2001).

<p>Pisti meglátja régi barátját, Annát, aki minden órán rendetlenkedik, és senkinek nincs nyugta tőle.</p>	<p>Pisti mamája meglátja őket. Ő nem szereti Annát, és nem akarja, hogy Pisti vele játsszon.</p>	<p>Kézen fogja Pistit, és elhívja onnan. „Megmondtam, hogy ne játssz Annával!”</p>

<p>Kati tudja, hogy Margit nagyon szeretné, ha együtt játszanának, de mégis elhúzódik a babájával.</p>	<p>Margit odamegy, és elveszi Kati babáját.</p>	<p>Kati erre keservesen sírva fakad.</p>

<p>Meleg nyári nap volt. Na, most jól megréfálok Jutkát! – gondolja magában Sanyi, és leveszi a ruháját.</p>	<p>Jutka arra jár, és csodálkozva kérdi: Miért nincs rajtad ruha?</p>	<p>Gondolod, ha meleg van, nem kell felöltözni?</p>

Bár Kohlberg, akinek köréből a területspecifikus elmélet kidolgozói kikerültek, közismerten szakaszosnak tartotta az erkölcsi ítélet fejlődését, Turiel, Nucci és munkatársaik modellje e tekintetben is inkább a kognitív fejlődéslelektan alapfeltevéseit követte. Álláspontjuk szerint az erkölcsi szabályok felismerése szinte az első évektől megfigyelhető, és a fejlődés folyamán lényegében nem változik. A tanulás elsősorban a konvencionális szabályok felismerésében játszik szerepet. Ezáltal részben azt igyekeztek alátámasztani, hogy a felnőttek tekintélye, illetve a tekintély általában lényegesen kisebb szerepet játszik a gyermekek ítéleteinek kialakulásában, mint ahogyan Piaget, majd nyomában Kohlberg feltételezte.

A későbbi kutatások egy része kifejezetten arra keresett választ, megengedhetőnek tartanak-e 10–12 éves gyerekek az erkölcsi szabályszegést, ha azt valamilyen külső szabály vagy egy jelenlévő felnőtt jóváhagyná? Turiel és Laupa 1986-ban végzett kísérletében 6–12 éves gyerekeknek például arra kellett választ adniuk, hogy egy elképzelt iskolában megengedhetné-e egy tanár a gyerekeknek, hogy verekedjenek? A kísérletben valamennyi gyerek úgy vélekedett, hogy a tanár nem engedheti meg a gyerekeknek a verekedést. Az 1990-es években végzett kísérleteikben a kutatók (LAUPA, 1994; LAUPA, TURIEL, 1995) a gyerekek által elbírálandó hipotetikus helyzetekben különböző társadalmi pozíciójú és tekintélyű szereplőket jelenítettek meg: egy tanárt, egy respektált iskolatársat és egy olyan tanárt, aki már nem tanított az iskolában. Tapasztalataik szerint a gyerekek ítéleteire nem minden esetben a legnagyobb tekintéllyel rendelkező szereplő, a működő tanár gyakorolt döntő befolyást, hanem a tekintélyes társ vagy a már nem tanító tanár is irányítóvá válhatott attól függően, mi volt az elbírálandó helyzet. 1995-ös összegző tanulmányukban Turieléék (LAUPA, TURIEL, 1995) fentiek alapján megállapítják, hogy a tekintély nem egyszerűen intézmény, amelyen keresztül a kultúra értékrendszere közvetítődik a gyerekek felé, hanem olyan társadalmi reláció, amelyben maguk is részt vesznek és vélemény is alkotnak róla.

Ez az álláspont teljes mértékben elfogadható, ám nem ad választ a kérdésre, minek alapján alkotnak véleményt a gyerekek a tekintélyről, és hogyan alakul ki saját ítéletük e bonyolult dinamikában. A kutatócsoport által ismertetett kísérletekkel kapcsolatban ezen túl az a kifogás is felvethető, hogy a vizsgálati helyzet mindvégig a gyerekek kognitív konstrukcióinak körében mozog. Így például nem képezte vizsgálat tárgyát, hogy megváltozik-e a gyerekek véleménye, ha egy tekintélyes felnőtt nemcsak képletesen, a kutatók által bemutatott helyzetben, hanem a valóságban is jelen van. Nagyon sok kétséget vet fel az elképzelt helyzet értelmezése a valós ítéletre nézve. Vajon akkor sem változna meg a gyerekek ítélete (és a viselkedése), ha egy tekintélyes felnőtt egy valódi konfliktusban helyezelné vagy engedélyezné a verekedés általi megtorlást, például sértés vagy más inzultus esetén?

A területspecifikus elmélet kritikus pontja az erkölcsi szabály definíciója, a szabályrendszerek megkülönböztetésének kritériumai. Így például a közelmúltban elhunyt Kohlberg-tanítvány, Rest arra hívja fel a figyelmet, hogy az erkölcsi szabály és a konvenció nem különböztethető meg minden esetben. Hogyan ítéltethető meg – veti fel – például az a helyzet, ha valaki bikiniben megy el egy temetésre? Eredendően ez csupán a konvenciók megsértése volna, a valóságban azonban

erkölcsi szabályszegés, mivel azáltal, hogy az illető nem tartja be a konvenciót, megsérti mások érzéseit. REST (1983) másik példája a körülmetélés, amely sok kultúra esetében elfogadott konvenció, ugyanakkor fizikailag fájdalmat okoz. Megjegyzendő, hogy Rest ez utóbbi példája az orvosi gyakorlat és az emberi praxis számos más területére is vonatkoztatható volna. Az erkölcsi ítéletek empirikus vizsgálhatósága éppen azért ütközik korlátokba, mert az erkölcsi döntés helyzetei lényegükénél fogva nehezen tipizálhatók. Erre a kérdésre még hamarosan visszatérek.

TURIEL (1989) érvelése szerint a konvencionális és morális területek megkülönböztetése akkor is lehetséges, ha vannak olyan helyzetek, amelyek nem sorolhatók be az egyik vagy a másik kategóriába, vagy amelyekben átfedés van. Hangsúlyozza, hogy a FODOR (1983) által feltételezett fejlődési egységekkel, modulokkal szemben az erkölcsi és konvencionális „területeket” nem választja el rigid határ. A területek nem veleszületettek, állítja Turiel, de nem is a környezet közvetlen hatása nyomán alakulnak ki. Az erkölcsi ítélet fejlődésének legfontosabb jellegzetességeit az alábbi három pontban foglalja össze:

1. Az egyének konceptuálisan alakítják a társadalmi eseményeket. A konceptuális funkciót a gondolkodás szervezett rendszerei végzik, amelyek kvalitatív átalakuláson mennek keresztül a fejlődés során.

2. A valóságról szerzett információk szerepet játszanak a szociális-morális döntések meghozatalában. A szociális információ tevékenységekből vagy módszerekből szűrődik le, és ezek nem alkotnak strukturált rendszert.

3. Az egyes területek konceptuális tudása információs funkciót láthat el a másik terület számára.

Látható, hogy a területspecifikus megközelítés korábbi álláspontja az erkölcsi és konvencionális ítélet megkülönböztetésével kapcsolatban rugalmasabbá vált, és elfogadja, hogy a kétféle szabály- és döntési rendszer között van kommunikáció, bár a két terület világosan elkülöníthető egymástól. Turiel itt és másutt többször hivatkozik arra, hogy ez a különbségtétel a filozófiatörténetben Arisztotelész óta létezik.

BÍRÁLATOK A TERÜLETSPECIFIKUS ELMÉLET ERKÖLCSFILOZÓFIAI HÁTTERÉVEL KAPCSOLATBAN

A bírálatok ugyanakkor többek között a Tuirel–Nucci-modell filozófiai hátterével kapcsolatosak. CAMPBELL és CHRISTOPHER (1996) tanulmányának kiindulópontja, hogy a mai kornak Kant kötelességelvű filozófiája helyett inkább megfelel Arisztotelész eudaimonista filozófiája, amely a boldogságot, a jóllétet tekinti a legfontosabbnak. A szerzők úgy látják, hogy Turiel erkölcsdefiníciója kanti alapokon nyugszik: a területspecifikus modellben az erkölcsi szabályok kötelező érvényűek és személytelenek. A szerzők ezzel szembeállítják Rawls, az elmúlt évtizedek egyik nagy befolyású szerzője, a társadalmi igazságossághoz kapcsolódó álláspontját. RAWLS (1997) elmélete szerint az erkölcsi szabályok alapja nem egyéb, mint társadalmi szerződés, egyfajta megállapodás arra nézve, mi felel meg az igazságosság

alapelveinek.¹ Ez utóbbi azonban – hangsúlyozza Campbell és Christopher – nem egyeztethető össze azzal a feltevéssel, hogy az erkölcsi szabályok felismerésének képessége kisgyermekkorától folyamatosan létezik. Arra hívják fel a figyelmet, hogy Kohlberg nem az erkölcsi szabályok felismerésének fejlődését vizsgálta, hanem a gyerekeknek azt a képességét, hogy magyarázatot, igazolást fűzzenek az erkölcsi döntéshez. Ennek megfelelően a gyerekek a konvenció és az erkölcsi szabály megkülönböztetésére vonatkozó képessége Kohlbergnél a tudás megfelelő szintjén alapul, így mindenképpen későbbi életkorhoz kapcsolódik, mint Turielék modelljében.

Campbell és Christopher GABENNESCH (1990; részletesen lásd még VAJDA, 1999; VAJDA, 2001) és REST (1983) álláspontjához hasonlóan nem tartja világosan elkülöníthetőnek az erkölcsi, illetve konvencionális szabályokat. Okkal feltételezhető – vélekednek a szerzők –, hogy az erkölcsi szabályszegésnek minősített esetekben – fizikai agresszió, mások tulajdonának elvétele vagy méltóságának megsértése – a válaszoló gyerekek egyszerűen az áldozattal azonosulnak (megjegyzendő, hogy a Nucci által összeállított ábrarozat elő is segíti ezt, az *1. ábrán* csak az erkölcsi vétség áldozatai mutatnak fájdalmat). Az a tény, hogy a gyerekek felismerik a személyek és a tulajdon elleni agresszió egyes eseteit és reagálnak rájuk, egyáltalán nem jelenti, hogy azonosítani is tudják az erkölcsi szabályt.

Campbell és Christopher szerint az egyes területek (modulok) feltételezése nem kellőképpen megalapozott, semmi nem támasztja alá, hogy a Turiel és kutatócsoportja által vélt területek valóban léteznek a gyerekek gondolkodásában. Míg a matematikai problémamegoldásban viszonylag könnyen elhatárolható, mit nevezünk a matematika tárgyának – és ehhez elvileg hozzákapcsolható az adott területen működő gondolkodásbeli modul –, az erkölcsi döntés jóval összetettebb képességeket igényel.

Campbell és Christopher szerint az erkölcsi fejlődés egyszerűen a személyiség-fejlődés maga; a self spontán fejlődése azonos az erkölcsi jellem fejlődésével. Az interakcionista megközelítés alapján, melynek hívéül szegődnek, a mentális funkciók minden esetben meghatározott céllal rendelkeznek. A tanulás részben e céloknak az egyed képességváltozásával és a változó környezettel összefüggő folyamatos átalakítását jelenti. Minden egyén a célok bonyolult, többszintű rendszerrel rendelkezik; a rendszerben ellentmondások is keletkezhetnek, amelyek a célok további átalakításához vezetnek. A szerzők az interakcionista szemléletet úgy jellemzik, mint amely szakított az „érvelés” vagy a „hajlam” avitt „rekeszeivel”. Az erkölcsi fejlődés ebben a megközelítésben ama képesség elsajátítását jelenti, amely hozzásegít, hogy megbirkózzunk az élet különböző helyzeteivel, nem pedig artikulált szabályok és elvek alkalmazását (1996, 38). Megállapításuk szerint az erkölcsi ítélet fejlődése nem tartozik a szociális-kognitív fejlődés körébe. Az általuk eudaimonistának nevezett megközelítés szerint nem minden erkölcsi probléma

¹ Igazság szerint kétségek merülnek fel azzal kapcsolatban, helyesen értelmezi-e a szerzőpáros Rawls álláspontját. A könyv „Néhány megjegyzés az erkölcs elméletéről” című fejezetében egyértelműen állást foglal amellel, hogy az erkölcsi ítéletekben szerepet játszik az erkölcsi érzék, amely az „átgondolt ítéletekben” mutatkozik meg a leginkább torzítás nélkül (70–79).

szociális is egyben, például, írják a szerzők, az, hogy őszinték vagyunk-e önmagunkhoz vagy öncsaláshoz folyamodunk, nem kapcsolható szociális tapasztalathoz. Másrészt a szociális értelmezés a legtöbbször többfajta erkölcsi döntést is lehetővé tesz. Például annak eldöntése, segítünk-e másokon, nemcsak azon múlik, képesek vagyunk-e együtt érezni velük, hanem azon is, miben áll a problémája, és hogy általában véve érzünk-e kötelezettséget az iránt, hogy másokon segítsünk.

Bár itt nincs módunk részletesen kifejteni, bizvást kijelenthetjük, nehezen védhető az a leegyszerűsítő és történetietlen mód, ahogyan Campbell és Christopher szembeállítja Arisztotelész és Kant etikáját. Bár a területspecifikus elméletre vonatkozó kritikájuk részben jogos – a területek definíciója valóban nem világos, és Turielék megközelítésében ténylegesen nem kap megfelelő hangsúlyt a komplex racionális mérlegelés – a kanti elvek állítólagos meghaladása voltaképpen az erkölcsi döntés fogalmának feloldását, tartalmatlanítását jelenti. Az az állítás, hogy az erkölcsi döntés és szabálykövetés nem különbözik a viselkedés más aspektusaitól, gyökeresen ellentmond a hétköznapi tapasztalatnak. Érdekes paradoxon, amely a szerzők figyelmét elkerülte, hogy amennyiben az erkölcsi viselkedés és döntés valóban nem szociális tanulás eredménye, akkor – megegyezően a területspecifikus megközelítés előfeltevésével – csak veleszületett „érzék” vagy a gyermekkorban keletkező és később változatlan képesség terméke lehet.

A területspecifikus megközelítést szintén elméleti oldalról bíráló, új koncepciót is létrehozó kritikus, Augusto BLASI 1990-ben megjelent cikkében azért bírálja Kohlberg tanítványait, köztük a területspecifikus elmélet képviselőit, mert álláspontja szerint valamennyien rendelkeznek valamilyen „házi filozófussal”, implicit filozófiai feltevéssel. Blasi szerint a pszichológiának előfeltevések nélkül kellene vizsgálnia az erkölcsi viselkedést, úgy, ahogyan Kohlberg tette. Nem mindenki számára lehet egyértelmű, hogy Kohlberg modellje valóban mentes a filozófiai előfeltevésektől. Blasi bírálata azonban a következőképpen is értelmezhető: a pszichológiai vizsgálat akkor válik lehetségessé, ha létezik az erkölcsnek egyfajta pszichológiai-antropológiai értelmezése, a metafizika normativitásától mentes megfogalmazása.

BLASI másik, 1995-ös tanulmányában, azt emeli ki, hogy az erkölcsi fejlődés a személyiség és az identitás része. A hasonlóság Campbell és Christopher mondani-valójával azonban csupán látszólagos. Blasi ugyanis tanulmányának legelső mondatában leszögezi: „Általában biztosra vehető, hogy az emberi lények nem születnek arra vonatkozó tudással, mi tekinthető az ő közösségükben erkölcsileg helyesnek vagy helytelennek és nem rendelkeznek semmilyen különleges késztetéssel arra nézve, hogy meghatározott irányokat kövessenek”. Majd így folytatja: „nyilvánvalónak látszik, hogy az érett erkölcsiség nem egyszerűen természetes hajlandóságaink finomítása. A természetes késztetés, hogy megtoroljuk, ha sérelem ért, lehet az igazságosság alapja, lehet egyéni érzés és lehet társadalmi intézmény is, és az egyén kénytelen elfojtani a bosszúvágyát, ha az ellentétes a kultúránkkal, és nem tartjuk elfogadhatónak” (230).

Blasi munkájában nem bírálja közvetlenül a területspecifikus megközelítést, ám az általa képviselt fejlődésmodell felhívja a figyelmet azokra a kérdésekre, amelyekre a területspecifikus elmélet nem ad választ. Nem tartja elfogadhatónak az erkölcsi fejlődésnek sem a pszichoanalízis, sem a behaviorizmus által képviselt modell-

jét. A pszichoanalízis romantikus elképzelése – mely szerint az erkölcsi szabályok elsajátítása akkor lehetséges, ha eleget tesz az egyén ösztönszükségeinek – azért vitatható, írja Blasi, mert az erkölcs éppenséggel azt jelenti, hogy az egyének szembeszállnak ösztönös késztetéseikkel. A behaviorizmus pedig – amely az erkölcsi szocializációt tisztán tanulás alapúnak képzei el – nem tud választ adni arra a kérdésre, hogyan lehetséges, hogy bizonyos viselkedésfajták és választások szociális kontroll hiányában is fennmaradnak.

Blasi az erkölcsi fejlődés lényegének az erkölcsi identitás integrációját tekinti. Az erkölcsi értékek és szabályok nem egyszerűen „belsővé válnak”, internalizálódnak, hanem integrálódnak, az én és a viselkedés szerves részévé válnak. Ez a folyamat nemcsak komplexitásában különbözik az internalizációtól, hanem abban is, hogy aktív részvételt kíván meg az egyéntől. Blasi emellett hangsúlyozza, hogy az erkölcsiség rendelkezik elvont, objektív értelemmel – ez különbözteti meg az ízléstől, és ez magyarázza meg, miért érezzük úgy, hogy bizonyos értékeknek engedelmeskednünk kell. A kogníciónak szerepet kell tulajdonítanunk az erkölcsi fejlődésben – szögezi le. Már a reneszánsz gondolkodók is úgy vélekedtek, hogy a tudás alapvetően nem ismeretet, hanem dolgok megértését, megragadását jelenti. Blasi megközelítésének igen lényeges pontja, hogy az erkölcsi döntésben a kognitív komponens, a szabály vagy érték *értelmének megragadása* önmagában is motiváló és integráló szerepet játszik (bár ez a motiváció nem mindig elégséges ahhoz, hogy az értéknek megfelelő cselekvéshez vezessen). Az egyén tudatos, akaratlagos törekvése és erőfeszítése jelenti a különbséget az érzés, a gondolat, a vélemény és az ítélet között.

A KULTÚRA ÉS AZ ERKÖLCSI DÖNTÉS

Blasi gondolatmenetének ismeretében még nagyobb hangsúlyt kap a probléma, hogy a racionális mérlegelés nem illeszthető a területspecifikus megközelítés rendszerébe. Ez a kérdés Turielt és munkatársait is egyre jobban foglalkoztatta, különösen, mivel az 1990-es években végzett kultúrközi kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy az egyének különböző helyzetekben ugyanannak az erkölcsi szabálynak más és más értelmet adhatnak. TURIEL és WAINRYB (1994) arra töreksznek, hogy elméleti és gyakorlati téren is bemutassák, az egyének ítéletei mind az egyén sajátos beállítottságát, mind a környezet hatását magukon viselik. Ezen belül azonban a döntő szerepet az erkölcsi ítélet egyéni aspektusainak tulajdonítják.

A szerzőpáros Blasihoz hasonlóan bírálja a pszichoanalízist, amely szerint az egyén szempontjából közömbös, milyen kultúrában nevelkedik, valamint a kultúrközi kutatásokat, amelyek azt sugallják, hogy az egyének teljes mértékben „felszívódnak” a kulturális környezetben, a kultúrában élés mintegy reprodukálja a kultúrát az egyénben. A Turielék által bírált, elsősorban Shweder (lásd SHWEDER, MAHAPATRA, MILLER, 1987) nevéhez fűződő nézet szerint a kultúrák abban különböznek, mennyire megengedők az egyén saját késztetéseivel szemben: ez az individualisztikus és kollektivistikus kultúrák megközelítésének alapja.

Turiel és szerzőtársa határozottan állást foglal e minősítéssel szemben, és leszögezi, hogy az „individualisztikus” és „kollektivistikus” magatartás minden kultúrában, sőt ugyanazon egyének ítéleteiben is megtalálható. Külön kitérve a tekintély és az erkölcsi döntés összetett problémájára, mintegy „másodelemzés” tárgyává teszi Milgram és Asch ismert konformizmus engedelmesség kísérleteit: nyilvánvaló, hogy az egyének súlyos konfliktusokat éltek át, amikor engedelmeskedtek a tekintélynek, és a helyzet minimális változtatása (például ha a tekintélyes kísérletvezető nem volt jelen) radikálisan megváltoztatta az engedelmeskedők arányát. A döntések végső soron tehát az egyének erkölcsi érzéke és a körülmények nyomása közötti dinamika eredményei voltak. Egy másik példájuk arra vonatkozik, hogy az amerikai emberek lényegesen kevésbé fogadják el, hogy a forradalmak társadalmilag hasznosak, ha ezt a kijelentést Leninnek tulajdonítják, mint ha Thomas Jeffersonnak.

Turiel és Wainryb az időközben egyre inkább tért hódító „természetes terepkísérlet” segítségével is igyekeznek bizonyítani, hogy az egyének erkölcsi döntései nem eredeztethetők közvetlenül a kultúrából. Álláspontjukat egy Izraelben élő muzulmán közösség, a drúzok körében gyűjtött megfigyelésekkel és tapasztalatokkal támasztják alá. A drúz közösség férfi és nőtagjaival készült interjúk arról győzték meg a kutatókat, hogy a közösség tagjai – noha a hagyományos előírásoknak megfelelően szigorú alá-fölérendeltségben és igen merev szabályok között élnek – nagyon is eltérően vélekednek erkölcsi kérdések tekintetében. Különösen felkelte a kutatók figyelmét, hogy bár a nők a gyakorlatban elfogadják férjük teljes dominanciáját, az interjú során többségükben úgy nyilatkoztak, hogy elégedetlenek ezzel a helyzettel, és jóval több jogot szeretnének.

Kétségkívül naivnak kell tekintenünk Turiel és Wainryb „rácsodálkozását” a viselkedés összetettségére, amely nyilvánvalóan nemcsak az izraeli muzulmán népcsoport esetében tapasztalható. Ami itt Turiel és munkatársai számára nehezen kezelhető, az az, hogy az erkölcsi döntés – miként Durkheim erkölcsszociológiai munkáiban többször is kifejti – egyszerre egyéni és közösségi eredetű. Másrészt a közösség nemcsak mint aktuálisan létező közösség van jelen az egyének erkölcsi ítéletében. A döntés maga egyéni aktus, ha nem az – hanem csoportnyomás, kényszer hatására vagy megfontolás nélkül született –, akkor nem tartjuk erkölcsi jellegűnek. Ám a döntésben képviselt elvek csak valamilyen létező vagy virtuális közösség által jóváhagyottak lehetnek. Erkölcsi nagyrabecsülés csak akkor jár az egyén döntése miatt, ha valamikor bizonyosodik, hogy ezek a döntések a köz javát szolgálták, a köz jóváhagyását élvezik. Ez a tény azért nem nyilvánvaló, mert a valódi erkölcsi döntést távolról sem mindig kíséri közvetlenül közösségi jóváhagyás és támogatás, sőt nehéz helyzetekben az egyének gyakran szembekerülnek közösségük aktuális ítéletével. Ám ez nem lehet végleges állapot: a döntés akkor nyer pozitív erkölcsi minősítést, ha előbb vagy utóbb bizonyosodik, hogy a benne megtestesülő értékek hozzájárultak a közjóhoz.

Az erkölcs kettős jellegének figyelmen kívül hagyása Kohlberg modelljének legfőbb problémája. Ugyanis az egyik oldalról Kohlbergnek igaza van abban, hogy a legértékesebb erkölcsi döntések felülemelkedhetnek az aktuális törvényeken és szabályokon, és gyakran kisebb-nagyobb kockázatot jelentenek az egyénre nézve.

Csak hogy a legaljasabb emberi tettek is pontosan így születnek. Ezért a törvényeken való felülemelkedés etikai alapját pontosabban meg kell határoznunk ahhoz, hogy ez utóbbi lehetőséget kizárjuk: amikor valaki azért emelkedik felül a törvényeken, hogy saját érdekeit vagy kártékony vízióit kövesse.

Szeretném ugyanakkor kiemelni, hogy Turiel csoportjának erőfeszítései, hogy rámutassanak az erkölcsi viselkedés összetettségére, a Shweder és munkatársai által képviselt „kultúrközi” nézőpont és megközelítés bírálatát is célozzák. Shweder indiai és amerikai fiatalok választásait hasonlította össze, és arra a következtetésre jutott, hogy az erkölcsi, illetve konvencionális szabály megkülönböztetésére csak a nyugati (individualisztikus) kultúrában élők képesek, míg a „kollektivistikus” kultúrák tagjai nem észlelik e különbséget. Turiel azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy Shweder kultúrközi kutatásában a szabályszegések bemutatásánál a kísérleti személyeket nem tájékoztatták a kontextusról. Indiában az apa halála után az özvegy anyának és a gyerekeknek be kell tartaniuk bizonyos viselkedési szabályokat (például nem szabad halat enni vagy haját vágatni). Az indiai fiatalok amerikai társaikkal ellentétben e konvencionális szabályok megszegését súlyosabbnak tartották, mint a néhány, a területspecifikus megközelítés által erkölcsinek minősített szabályszegést (mások megsértése, tulajdonának elvétele). Ugyanakkor – mint Turiel bírálatából kiderül – a kutatók nem tájékoztatták az amerikai fiatalokat a konvenciók hitbeli háttéréről, arról, hogy az indiaiak szerint az adott viselkedés megsértené a halott vándorló lelkét. (A valóságban ez a helyzet tökéletesen megfelel Rest példájának, amikor valaki fürdőruhában megy temetésre.)

Turiel a *Handbook of Child Development* 1998-as kiadásában újabb összefoglalását adja a területspecifikus megközelítés fejleményeinek. Míg a területspecifikus kutatások kezdetén az erkölcsi és a konvencionális szabályok megkülönböztetését veleszületettnek tartották, Turiel ebben a tanulmányában határozottan a korai évek szociális interakcióinak tulajdonítja e képesség létrejöttét. Emellett hangsúlyozza, hogy az erkölcs általa és kutatócsoportja által használt értelmezése – a mások jólléte és az igazságosság – univerzális értelmű.

Összességében több mint 60 tanulmány igazolta az erkölcsi és konvencionális szabályok megkülönböztetését – írja Turiel. A tanulmányban ismételtelen visszatér a területek elkülöníthetőségének és átfedéseinek problémájára. Bizonyos kérdések tekintetében – mint az abortusz, a homoszexualitás vagy a pornográfia – lehetségesek bizonytalanságok és következtelenségek az emberek ítéleteiben, más kérdésekben azonban, mint a gyilkosság vagy a nemi erőszak, meglehetősen egységes az emberek véleménye – szögezi le. Emellett a kultúra és a valóságkép kétségkívül befolyásolja az erkölcsi ítéletet, mint például az indiaiak esetében. Tanulmányának zárszavában Turiel kiemeli, hogy a gyerekek kicsi koruktól kezdve különböző szociális interakciókban vesznek részt, és éppúgy részévé válnak konfliktusoknak, mint harmonikus interakcióknak. A szociális interakciók változatosak, így változnak a megítélés szempontjai, az erkölcsi ítéletek konkrét megjelenítési formája is. A fejezet utolsó bekezdésében TURIEL (1998, 921) a következőket írja:

„Úgy tűnik, hogy a mai politikai és szellemi légkörben, különösen az Egyesült Államokban háttérbe szorul a gondolkodás, az érvelés, a racionalitás és az

elemző értékelés, jelentőségüket gyakran kétségbe vonják. Ezzel összefüggésben vagy az érzelmeket, illetve feltételezett evolúciós alapjukat tekintik az erkölcs legfontosabb meghatározójának, vagy azt, mit támogat adott csoport, vallás vagy kultúra tekintélye. Bármilyen fontosak is az érzelmei – különösen a szimpátia, az empátia és a tisztelet – az erkölcs működésének szempontjából, az érzelmei személyekben és a személyek között vannak jelen, akik más emberek, valamint bonyolult társadalmi problémák, célok és szerveződések kapcsán mérlegelik őket az erkölcsi döntés szempontjából.”

Úgy tűnik tehát, hogy végül a tényezők komplexitása – biológiai adottságok, a racionális gondolkodás, az érvelés, a kultúra hatása – helyet kap a területspecifikus modellben. A probléma az, hogy a modell belső ellentmondásokat hordoz. A racionális megfontolás és mérlegelés szerepének hangsúlyozása nem egyeztethető össze azzal az elképzeléssel, hogy a gyerekek már életük első éveiben felismerik az erkölcsi szabályokat. A mérlegelés képessége a serdülőkorban kialakuló formális gondolkodási képességhez és az idősebb korban szerezhető élettapasztalathoz kapcsolódik.

Egy másik ellentmondás, amelyre az általam ismert bírálatok nem figyeltek fel, hogy a területspecifikus megközelítés az erkölcsi szabály felismerését csak erkölcsi vétségek esetében vizsgálja. Ez részben annak köszönhető, hogy az erkölcsi fejlődés közelmúltbeli kutatásában külön kutatási területté vált a proszociálisnak nevezett viselkedés, így az a látszat keletkezik, hogy az erkölcsös viselkedés problémája két önálló területre volna bontható: a proszociális viselkedésre és a szabályszegésre. Az erkölcs filozófiai meghatározásában azonban itt is összetettebb a kapcsolat: minden, az erkölcsi szabályoknak megfelelő döntés, a szabály betartása önmagában proszociális; az erkölcsi döntések kockázata pedig gyakran abból fakad, hogy egy adott kontextusban vétségnek látszik, később viszont kiderül, hogy proszociális értelme volt. (Hogy egy irodalmi példát említsünk: Victor Hugo *Nyomorultak* című regényében az apáca, aki soha életében nem hazudott, megszegi a fogadalmát, és megtéveszti a rendőröket. Így a vétségénél jóval nagyobb büntetést kapott és a tisztességes életre vágyó Jean Valjean nem kerül újra börtönbe.)

EGY METODOLÓGIAI PROBLÉMA: A SÚLYOSSÁG ÉS AZ ERKÖLCSI JELLEG

Úgy tűnik, hogy az erkölcsi döntés területspecifikus megközelítésének kulcskérdése az erkölcsi szabály vagy törvény definíciójának kérdése. E definíció függvénye, hogyan különböztetjük meg egymástól az erkölcsi, illetve a más természetű szabályokat, és ami még fontosabb, milyen kapcsolatot feltételezünk közöttük. A kérdés ugyanis nem az, hogy elkülöníthetőek-e egymástól az erkölcsi és a konvencionális szabályok, hiszen ez a különbségtétel – miként Turiel is utal rá – Arisztotelész óta létezik az etikában és a mindennapi gondolkodásban. A kérdés arra vonatkozik, hogy húzódik-e egyértelmű választóvonal a két terület között. Elvi különbség van-e a kétféle szabályrendszer között vagy más, esetleg – miként GABENNESCH (1990)

feltételezte – dinamikus kapcsolat? Az e kérdésre adandó válasznak olyannak kell lennie, amely összeegyeztethető a területspecifikus elmélet számos kísérletének eredményeivel: az e módszer szerint végzett kutatások alapján a gyerekek túlnyomó többsége egyértelműen elkülönítette az erkölcsi, konvencionális és perszonális szabályokat – vagyis azokat, amelyeket a kutatók így vagy úgy minősítettek.

A területspecifikus megközelítés legfőbb metodológiai problémája, hogy nem válik el benne a vizsgálni kívánt komponens, az erkölcsi ítélet és a mértékét jelző kategória, a súlyosság. Az, hogy egy ítélet vagy szabályszegés erkölcsi jellegű-e, kvalitatív döntés kérdése, ezt a kvalitatív döntést próbálták a szerzők egy mennyiségi szemponttal, a súlyossággal összekapcsolni. A módszer – egy minőségi változó mérhetővé tétele azáltal, hogy összekapcsoljuk egy kvantitatív kategóriával – jól ismert módszer a pszichológiai kutatásokban. Csakhogy az összekapcsolás akkor nyújtana többletinformációt a számunkra, ha a súlyosság és az erkölcsi jelleg különbségeit, illetve viszonyát előzetesen rögzítenénk. Ez a feltétel a területspecifikus elmélet kutatása során nem teljesül, sőt például Judith Smetana (SMETANA, BRAEGES, 1990) kisgyermekkel végzett kutatásaiban azonos értelműnek tekinti, hogy a gyerekek „súlyosnak” vagy „morálisnak” tekintették-e az adott szabályszegést. Egy másik metodológiai probléma, hogy a kisgyermek a választást nem szóban tették meg, hanem emotikonszerű formák segítségével (a súlyosabb vétséget a szomorúbb arckifejezéssel jelezve). Az értelmezés így meglehetősen bizonytalan, ugyanakkor kiszűrhetetlen a felnőttek sugalmazó hatása, amelynek a gyermekek tanúvallomásai kapcsán meglehetősen nagy irodalma van.

A valóságban igen nagy elméleti jelentősége van, kibontható-e az emberek ítéletéből valamilyen elvont minőség, amely megfeleltethető az erkölcsi ítélet elvont és abszolútisztikus komponensének – ez lehetne az erkölcs antropológiai-pszichológiai alapja – vagy alapvetően mennyiségi változóról van szó: akkor tartják az emberek az adott kihágást erkölcsi jellegűnek, ha súlyosabbnak találják más szabálysértéseknél, és ez utóbbiak volnának konvenciók vagy illemszabályok megsértései? Ebben az esetben ugyanis az volna a helyzet, hogy az emberi viselkedést irányító szabályok egy bizonyos hierarchia szerint építhetők fel, és ezen belül a legsúlyosabbak minősülnek erkölcsi szabálynak. A területspecifikus elmélet képviselői ezzel ellentétes irányú gondolkodási folyamatot tételeznek fel: az ő elképzelésük szerint a súlyosság élménye azáltal keletkezik, hogy az erkölcsi vétség abszolút minőség. Csakhogy ez az eredmény tautologikus jellegű. A kutatók számára az általuk morálisnak tekintett vétség erkölcsi jellegét az igazolta, hogy a gyerekek a legsúlyosabb kihágásnak ítélték. Ezzel azonban voltaképpen az „erkölcsiség” azonnossá vált a „súlyossággal”.

A probléma a területspecifikus elmélet képviselői számára nem volt ismeretlen, ugyanis REST (1983) hasonló okokból bírálta eredményeiket. TISAK és TURIEL 1988-ban végzett egy kísérletet annak vizsgálatára, hogy az erkölcsi vétséget valóban a súlyosság mértéke dönti-e el. A kutatásban 20 elsős (6,7 éves), 19 másodikos (7,8 éves) és 22 ötödikes (11,6 éves) csoporttal dolgoztak. Az eljárás a következő volt: a gyerekeknek egy történetet mondtak el, amelyben két iskolás fiú úgy határozott, hogy egyikük, aki megnyert egy játékot a másikkal szemben, kérhet valamit a vesztestől. A kérdés úgy szól, hogy a vesztes válasszon két lehetőség között.

Az egyik erkölcsi szabálysértés, két variációban: egy enyhe (elcsenni egy radírt az osztályteremből) és egy erős (megütni egy másik gyereket). A másik lehetőség egy komoly következményekkel járó konvenciószértés volt: pizsamában iskolába menni. A gyerekeknek választ kellett adnia a kérdésre, hogy szerintük mit fog a képzelt vesztes választani; milyen választ tartanának helyesnek; hogy vannak-e szabályok a fenti viselkedésre nézve, illetve, hogy szabad volna-e megtenni, ha egy tekintély megengedné.

A gyerekek 86 százaléka arra a kérdésre, hogy mit választana a szereplő (radírlopás vagy pizsama, illetve verekedés vagy pizsama), a morális szabályszegést jelölte meg, feltehetően azért, mert úgy gondolták, a történet szereplője el szeretné kerülni a pizsamás jelenet által kiváltott megbotránkoztatást. E kérdésben csupán a legfiatalabbak voltak bizonytalanok. Ugyanakkor ama kérdés kapcsán, mit kellene a szereplőnek csinálni, és hogy megtehetné-e az adott lépést, ha ezt valamilyen szabály vagy tekintély megengedné, világossá vált, hogy az idősebb gyerekek tisztában vannak az erkölcsi vétségek súlyosabb voltával: A pizsama viselését átmenetileg megengedhetné egy tanár, míg a társuk megütését vagy a radírlopást nem. Vagyis a gyerekek képesek az erkölcsi és a konvencionális megkülönböztetésére, de a társak vagy a tanár helyeslése/helytelenítése és a pszichológiai attribúciók fontos szerepet játszottak a súlyosság megítélésében.

Sajnos, amellett, hogy a kísérleti módszer (egyetlen történet használata; ha valaki pizsamában megy iskolába, az nem egyszerűen konvenciót sért, hanem feltehetően a beszámíthatóságát is kétségbe vonnák) egyébként is bizonytalanná teszi az eredményeket, az igazán fontos kérdés nyitva maradt. A szerzők számára kiderült, hogy a súlyosságnak létezik az erkölcsitől független értelme is, az azonban nem vált világosabbá, milyen összefüggés van a „súlyosság” és az „erkölcsi” minőség között. Mindennek ellenére ez a probléma többször nem merült fel a kutatások során.

SAJÁT EMPIRIKUS KUTATÁSOK

I. vizsgálat

A kutatás első lépéseként magyar gyerekek körében elvégeztem a *standard vizsgálatot*, a Nucci által rendelkezésemre bocsátott képes erkölcsi dilemmasorozat segítségével harmincöt 3. osztályos, 9–11 éves budapesti iskolással. (A gyerekek között 19 lány és 16 fiú volt.)

Az eredmények megegyeztek a korábbi kutatások eredményeivel. Az összesen 140 választás (mind a 35 gyerek 4 képsorozatot bírált el, $35 \times 4 = 140$) közül 122 esetben minősítették a gyerekek a morális vétséget a legsúlyosabbnak, vagyis a választások alig több mint 10 százaléka tért el a területspecifikus elmélet által feltételezettől. (A továbbiakban az M a morális vagy erkölcsi, a C a konvencionális, a P a személyes, vagyis személyes szabályok megsértését jelzi a képeken, illetve a felnőttek vizsgálatában a kijelentések jelzőjeként.)

Az első, standard helyzetben a gyerekek túlnyomó többsége az M szabályszegeket választotta a legsúlyosabbnak. A gyerekek azonban láthatóan mérlegelés után hozták meg a döntésüket. E mérlegelések tartalmaztak feltételezéseket a cselekvő szándékaira, az előzményekre, az elkerülés lehetséges módjaira vonatkozóan. Ha a módszer által felkínált helyzetek nem tartalmaztak releváns információt, a gyerekek maguktól kitöltötték a réseket: találgatták a szereplők motívumait, a következményeket, elmondták személyes élményeiket a helyzettel kapcsolatban. Meglepő, hogy Turiel és munkacsoportja figyelmen kívül hagyta ezt a jelenséget, amelyre egyébként GRUENEICH (1982) több korábbi kutatásában is felhívja a figyelmet. A nyilvánvaló szellemi erőfeszítés részben ellentmond ama feltételezésnek, hogy a gyerekek rendelkeznének valamilyen előkészítettséggel az erkölcsi szabályok felismerésére, és minden bizonnyal sokatmondó volna e gondolatmenetek tartalmi vizsgálata (ez távolabbi kutatási céljaim között szerepel).

Az I. vizsgálat *második variációjában* az volt a kérdés, hogy vajon az erkölcsi kihágások kontextusának megváltoztatása csökkenti-e az M válaszok arányát. Ebben a vizsgálatban húsz gyerek szerepelt, 13 lány és 7 fiú, a vizsgálatba bevont gyerekek nem voltak azonosak a standard vizsgálatban részt vevőkkel, hogy elkerüljem a tanulás hatását. (Az eredeti kutatások hasonló létszámú gyermekcsoportokkal folytak.) Eközben úgy igyekeztem megváltoztatni a helyzeteket, hogy az erkölcsi szabályszegek enyhébbnek, a konvencionálisak pedig súlyosabbnak tűnjenek:

Példa:

Eredeti szöveg (1)	Megváltoztatott szöveg (2)
M1:	
1. Dani és Áron a játszótéren játszanak.	1. Dani és Áron a játszótéren vannak. „Törpe, törpe!” – csúfolja Áron Danit.
2. Dani megüti Áront.	
3. A tanító néni odamegy, és megszidja Áront: nem verekszünk a játszótéren!	3. A tanító néni odamegy, és azt mondja: nem szép dolog fejbe verni a másikat a játszótéren, de Áron, neked sem kellett volna csúfolódn!
M2:	
1. Zsuzsi és Marika néni egymással szemben állnak, Zsuzsi kezében sütemény van	
2. Marika néni süteményt kér Zsuzsitól	
3. „Sajnos, nincs már süteményem, üres a zacskó” – mondja Zsuzsi, és a háta mögé dugja a kezét, amelyben a sütemény van.	3. „Sajnos, nincs már süteményem, üres a zacskó” – mondja Zsuzsi, és a háta mögé dugja a kezét, amelyben a sütemény van. Zsuzsiék nagyon szegények és Zsuzsi már hetek óta nem evett süteményt.

A gyerekek többsége a megváltozott kontextus ellenére is a morális kihágásokat tartotta súlyosabbnak. Az 1. sz. táblázatban aszerint csoportosítottam a gyerekeket, hány esetben adtak a kutatók feltevéséhez képest „konform” választ, vagyis hány-szor találták az erkölcsinek minősített szabályszegést (M) súlyosabbnak, mint a konvencionális (C), illetve a perszonális (P) szabályok megszegését. A táblázat első sorában azoknak a gyerekeknek a száma látható, akik mind a 4 exponált helyzetben a M szabályszegést tartották a legsúlyosabbnak, a második sorban azoké, akik a 4-ből három esetben látták így stb. A bal oldalon található az első kísérleti helyzet összefoglalása, amikor a dilemmák azonosak voltak az eredetiekkel. A jobb oldali összesítés tartalmazza a második helyzet eredményeit, ahol megváltoztattam a képek szövegét, így a megítélendő gyerekek motivációját.

A táblázatból látható, hogy a 2. helyzetben ugyan összességében kevesebb M válasz érkezett, mint az 1., eredeti verzióban, ám főleg azoknak a száma nőtt meg, akik a 4 képsorozaton ábrázolt helyzetek közül egyben nem a morális szabályszegést választották (lásd az 1. táblázat 1. és 2. sorát). A valóságban ez többnyire ugyanannak a sorozatnak az értékeléséből fakadt: amikor a kislány hazugságát azzal tettük indokolttá, hogy a családja szegény, és már nagyon régen nem evett süteményt. Ez a körülmény a válaszolók fele számára nagymértékben lecsökkentette a vétség súlyosságát és nem a hazugságot, hanem általában az adott sorozat C darabját, a konvenció megsértését választották a legsúlyosabbnak. A többi változtatás azonban alig befolyásolta a gyerekek ítéleteit.

1. táblázat. Gyerekek ítéletei

1.1. kísérleti helyzet				1.2. kísérleti helyzet			
Gyerekek száma	Hány sorban adott M választ?	M válaszok száma	M válasz, %	Gyerekek száma	Hány sorban adott M választ?	M válaszok száma	M válasz, %
22	4	88	62	3	4	12	15
9	3	27	26	13	3	39	65
3	2	6	8	2	2	4	10
1	1	1	4	2	1	2	10
35	–	122 (87%)	100	20	–	57 (71%)	100

A gyerekekkel végzett kutatások tehát alapvetően alátámasztották a Tuirel és munkatársai által végzett kutatások eredményeit, és megerősítették, hogy a gyerekek valóban azokat a vétségeket tartják a legsúlyosabbnak, amelyek a kutatók definíciója szerint erkölcsi szabályt sértenek. Az 1.2. helyzetben adott válaszok azonban arra utalnak, hogy a körülmények szerepet játszhatnak a súlyosság értékelésében, tehát a „súlyosságnak” és az „erkölcsi” minősítésnek létezhet külön értelme.

2. táblázat. A két különböző kísérleti helyzetben a gyerekek hány százaléka tartotta a legsúlyosabbnak a morális szabályszegést?

1.1 helyzet		%	1.2 helyzet		%
N =	35	100	N =	20	100
MA:	22	73	MA:	15	75
MB:	25	83	MB:	10	50
MC:	29	96	MC:	17	85
MD:	26	86	MD:	16	80

II. vizsgálat

Jogosnak látszik tehát az a törekvés, hogy tovább vizsgáljuk a súlyosság és az erkölcsi megítélés összefüggéseit. Itt azonban felmerül az a probléma, amelyre a bevezető részben már utaltam: egyformán alkotnak-e ítéletet az erkölcsi jellegű problémákról a felnőttek és a gyerekek?

A területspecifikus megközelítés kutatása gyerekek körében kezdődött, és bár az elmúlt évtizedek során a mintában szerepeltek serdülőkorúak is, mindvégig nem merült fel a kérdés, van-e annak jelentősége, hogy a szerzők a kutatás kezdetekor megelégedtek a gyerekek vizsgálatával, nem jártak utána, hogy vajon a felnőttek hasonló válaszokat adtak volna-e hasonlóan konstruált kísérleti helyzetben. Ha elfogadjuk azt az alapfeltevést, hogy az erkölcsi probléma felismerésének képessége az igen korai szociális tapasztalatok hatására kialakul, és később alapvetően nem változik, lényegében mindegy, hogy a vizsgálatokban részt vevő személyek gyerekek vagy felnőttek. Az eredmények látszólag alátámasztották ezt a feltételezést: a gyerekek életkoruktól függetlenül az esetek többségében „felismerték” az erkölcsi ítéleteket, vagyis a kutatók által „erkölcsinek” minősített kihágásokat tartották a legsúlyosabbnak. Feltehetően nem merült fel bennük, hogy ez a megoldás voltaképpen elfedi azt a problémát, van-e különbség a gyerekek és a felnőttek ítéletei között.

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy az emberi kultúrák történetében a gyerekek és a felnőttek közötti megkülönböztetés egyik legfontosabb vonása mindig az erkölcsi problémák felismerése, az erkölcsi felelősség kérdése volt. Ez a feltevés egy összetett előfeltevés-rendszerbe illeszkedik, amelybe beletartozik annak elfogadása, hogy a felnőttek formális logikai gondolkodása és élettapasztalata minőségileg más gondolkodási képességet jelent, mint a 12–14 éven aluli gyerekéké. Megjegyzendő, hogy ugyanez a feltevésrendszer határozza meg, mekkora szerepet tulajdonítunk a racionális mérlegelésnek az erkölcsi döntésben. Turiel korábban szó szerint idézett megállapítása arra vonatkozott, hogy ez a szerep nem jelenik meg kellő súllyal a kortárs tudományban, miközben – mint már korábban utaltam rá – a mérlegelés szerepének tekintetbe vétele „elvész”, ha nem tulajdonítunk jelentőséget a gyerekek és a felnőttek gondolkodásbeli különbségeinek. Ugyanakkor egyértelműbb kiindulópont itt a felnőttek erkölcsi ítélete, mivel tör-

ténetileg és kulturálisan általában a felnőttek ítéletét tekintik a definíció alapjának. Gyakorlatilag konszenzus van a kultúrák körében a tekintetben – még ha értelmezési, gyakorlati különbségek bőséggel akadnak is –, hogy a belátásra képtelen gyerekek vagy felnőttek erkölcsileg nem vonhatók felelősségre.

Mivel tehát a kutatás kérdésfeltevése mindenképpen tartalmaz egyfajta döntést arra nézve, lényegi különbséget feltételezünk-e a felnőttek és a gyerekek ítéletei között – és ez az összefüggés a területspecifikus elmélet képviselői előtt nem volt nyilvánvaló –, saját kutatásomban abból indultam ki, hogy ez a különbség létezik. Ez esetben azonban az erkölcs hagyományos értelmezése szerint a felnőttek ítélete tekintendő autentikusnak, valódi erkölcsi döntésnek. Így a kutatás e szakaszában fiatal felnőttek vizsgálatához folyamodtam. A kérdés az volt, szétválasztható-e az ő ítéletükben a súlyosság és az erkölcsi szabályként való megítélés. A kutatásban, mivel felnőttekről volt szó, nem képeket, hanem kijelentéseket bíráltattam el a kísérleti személyekkel. Az erkölcsi, konvencionális, perszonális kihágások megfogalmazásánál lehetőleg követtem a Turielék által kiválasztott helyzeteket és definíciókat: az erkölcsi kihágás mások fizikai inzultálása, tulajdonuk elvétele, becsapása vagy jogaik megsértése volt. A képes helyzetekben szereplő szabályszegésekhez hasonlóakat választottam a konvencionális és a perszonális szabályszegések esetében is.

A kutatás kérdésfeltevései:

a) Felcserélődhet-e a súlyosság szerinti sorrend, ha az erkölcsinek tekintett szabályszegést valamilyen különleges motívum vagy körülmény indokoltabbá teszi? Az elbírálandó helyzeteket kétféleképpen jelenítettem meg a válaszolók számára: 1. Egyszerű kijelentés formájában, amely csak magára a kihágásra utalt, például „megütni a másik embert” (morális); „gusztustalanul enni” (konvencionális); „obszcén szavakkal káromkodni (perszonális). 2. Ugyanezeket a szabályszegéseket szituációba ágyazottan, utalva a motívumokra: „Amikor a biciklista a járdán nekihajtott, Éva megütötte”; „István kibírhatatlanul csámcsog és az ételmaradékot kiveszi a szájából”; „Péternek szokása hangosan káromkodni a vevők előtt”.

b) A súlyosság elbírálásánál számít-e, milyen csoportosításban mutatjuk be a kísérleti személy számára a helyzetet? Az eredeti helyzetben a gyerekeknek ugyanis hármasával csoportosítva kellett a szabályszegéseket elbírálnia, amelyekben egy M, egy C és egy P helyzetet – egy súlyos, egy kevésbé súlyos és egy még kevésbé súlyos szabályszegést – kellett súlyosság szerint sorba rakni. A nehézséget itt az okozza, hogy a „súlyosság” valóban az erkölcsi vétség egyik fontos tartozéka. A „súlyos” ugyanis azt jelenti, hogy az adott cselekedet jelentős hatást gyakorol más emberekre – ez pedig az erkölcsi szabály kritériuma is. A kísérlettel azt szerettem volna alátámasztani, hogy ugyanakkor a „súlyosság” és az eredeti, Turielék által definiált erkölcsi vétségek (fizikai vagy pszichológiai kellemetlenség okozása, tulajdonsértés, az emberi méltóság megsértése) megítélése nincs lineáris kapcsolatban, vagyis e vétségek megítélése adott esetben lehet kevésbé súlyos, mint egy konvenció megsértéséé. Ezért saját kísérletemben a csoportosításnak is kétféle változata szerepelt: a kísérleti személyek egy-egy csoportja mind az elvont, mind a helyzetbe ágyazott itemeket értékelte a megszokott hármas csoportosításban (M, C, P-ből kell kiválasztani a legsúlyosabbat), illetve „ömlesztve”, vagyis random módon összekeverve.

1. melléklet

Erkölcsei dilemmák

<i>1. sorozat</i>	<i>2. sorozat</i>
Kérem, hogy az alábbi 5, három kijelentésből álló csoportban rangsorolja a vétéseket súlyosság szerint (1–3-ig számozza az adott kihágást, a legsúlyosabb: 3)!	Kérjük, osztályozza az alábbi vétéseket súlyosság szerint egy ötfokú skála segítségével (5: a legsúlyosabb, 1: a legkevésbé súlyos)!
C 1 Obszcén szavakkal káromkodni	M 1 Megütni egy másik embert
M 1 Megütni egy másik embert	P 5 Pizskot hagyni magunk után a családi fürdőszobában
P 1 Eltitkolni valamit egy intim barát vagy partner elől	M 3 Másra fogni a kárt, amit okoztunk
M 2 Valótlanságot állítani	P 1 Eltitkolni valamit egy intim barát vagy partner elől
P 2 Nem teljesíteni egy családtag kérését	C 1 Obszcén szavakkal káromkodni
C 2 Gusztustalanul enni	M 2 Valótlanságot állítani
P 3 Távol maradni a családi ünnepségről	P 2 Nem teljesíteni egy családtag kérését
M 3 Másra fogni a kárt, amit okoztunk	C 2 Gusztustalanul enni mások előtt
C 3 Letegezni egy jóval idősebb embert	M 4 Elvenni a más tulajdonát
C 4 Hiányosan öltözve mutatkozni a nyilvánosság előtt	P 3 Távol maradni a családi ünnepségről
M 4 Elvenni más tulajdonát	C 3 Letegezni egy jóval idősebb embert
P 4 Elkésni egy találkozásról	C 4 Hiányosan öltözve mutatkozni a nyilvánosság előtt
M 5 Sértőn viselkedni egy kisebbség tagjával	P 4 Elkésni egy találkozásról
C 5 Zajosan viselkedni a színházban	M 5 Sértőn viselkedni egy kisebbség tagjával
P 5 Pizskot hagyni magunk után a családi fürdőszobában	C 5 Zajosan viselkedni a színházban

3. sorozat	4. sorozat
Kérjük, rangsorolja az alábbi vétségeket súlyosság szerint egy három fokú skálán (3: a legsúlyosabb, 2: kevésbé, 1: a legkevésbé súlyos)!	Kérjük, osztályozza az alábbi vétségeket súlyosság szerint egy ötfokú skála segítségével (5: a legsúlyosabb, 1: a legkevésbé súlyos)!
M 1 Amikor a biciklista a járdán nekihajtott, Éva megütötte	P 2 Ervin akkor sem kel fel korábban, ha Klára kimondottan kéri
P 1 Vera nem mondta meg az élettársának, hogy találkozott Jenővel	M 1 Amikor a biciklista a járdán nekihajtott, Éva megütötte
C 1 Péternek szokása hangosan káromkodni a vevők előtt	P 1 Vera nem mondta meg az élettársának, hogy találkozott Jenővel
P 2 Ervin akkor sem kel fel korábban, ha Klára kimondottan kéri	C 1 Péternek szokása hangosan káromkodni a vevők előtt
M 2 Ilona azt állította, hogy egy fillérje sincs, de ez nem volt igaz	M 2 Ilona azt állította, hogy egy fillérje sincs, de ez nem volt igaz
C 2 István kibírhatatlanul csámcsog, és az ételmaradékot kiveszi a szájából	C 2 István kibírhatatlanul csámcsog, és az ételmaradékot kiveszi a szájából
M 3 Emőke nekitolatott a mögötte álló autónak, és később azt állította, hogy a szomszédja volt	P 4 Mihály egy fél órát várakoztatta két barátját a borozó előtt
C 3 Márta fesztelenül letegezte az idős professzor asszonyt	M 3 Emőke nekitolatott a mögötte álló autónak, és később azt állította, hogy a szomszédja volt
P 3 Sanyi focimeccsre ment, amikor a család a nővére eljegyzését ünnepelte	C 3 Márta fesztelenül letegezte az idős professzor asszonyt
C 4 András szívesen üldögél egy szál alsónadrágban az utcára nyíló teraszon	P 3 Sanyi focimeccsre ment, amikor a család a nővére eljegyzését ünnepelte
M 4 Mivel Ilona nem találta a saját telefonját, szó nélkül elvette Ágiét	M 5 Vera, ha egy feketét lát az utcán, feltűnően kikerüli
P 4 Mihály egy fél órát várakoztatta két barátját a borozó előtt	C 4 András szívesen üldögél egy szál alsónadrágban az utcára nyíló teraszon
P 5 Éva soha nem takarítja ki maga után a kádat	M 4 Mivel Ilona nem találta a saját telefonját, szó nélkül elvette Ágiét
M 5 Vera, ha egy feketét lát az utcán, feltűnően kikerüli	P 5 Éva soha nem takarítja ki maga után a kádat
C 5 Jenő egy fél órán keresztül bontogatta a celofánzacskóját a színházban	C 5 Jenő egy fél órán keresztül bontogatta a celofánzacskóját a színházban

ELJÁRÁS

Összesen 4 dilemmasorozatot készítettem, valamennyiben 5×3 helyzet szerepelt. A variációk a következők voltak: *1. sorozat*: egyszerű kijelentések M, C, P csoportosításban, *2. sorozat*: ugyanezek a szabályszegések random sorrendben, csoportosítás nélkül, *3. sorozat*: a szabályszegések bővített formája, a szokásos hármas, M, C, P csoportosításban, *4. sorozat*: bővített szabályszegések, random sorrendben.

A 4 sorozatot 4 különböző csoport, 30–38 fiatal felnőttel (19–25 éves egyetemisták, férfiak, nők vegyesen) értékeltem. (A teljes kérdéssorozatokat lásd a függelékben.)

EREDMÉNYEK

A *3. táblázat*on a válaszok összesített eredményei láthatók. Az 1 és 3 dilemmasor esetében, ahol a válaszadók csoportosítva kapták meg a szabályszegéseket, 1, 2, illetve 3 pontot kapott a legkevésbé súlyosnak, közepesnek, illetve a legsúlyosabbnak vélt szabályszegés. A 2 és 4 dilemmasor esetében, ahol a csoportosítás nem játszott szerepet, arra kértük a kísérleti személyeket, hogy valamennyi (15) szabályszegést pontozzanak egy ötfokú skálán, úgy, hogy a legsúlyosabb vétséget 5 pontra értékelik. Ez utóbbihoz azért folyamodtunk, hogy differenciáltabb képet kapjunk a súlyosság és a vétségek összefüggéseiről.

A súlyosságra vonatkozó pontszámok a *3. táblázat*ban láthatók.

A pontszámok bepillantást engednek a szabályszegések minősítésének különlegesen összetett világába. Már ránézésre is feltűnő, hogy az egyes szabályszegések megítélése igen jelentősen változott mind a csoportosítás, mind a kontextus függvényében. Az első két sorozatban – rövid kijelentések – adott pontszámok összehasonlítása tükrözi, hogy ugyanannak a vétségnek a megítélése más, amikor a kérdés arra vonatkozik, „mi a legsúlyosabb három vétség közül”, mint amikor a kísérleti személyeknek általában kell minősíteniük (csoportosítás nélküli kijelentésekből kiválasztva), hogy az adott tett „a legsúlyosabb” pontszámot kapja-e? Míg az 1. sorozatban a válaszolók elenyésző kisebbsége minősíti közepesen vagy kevéssé súlyosnak az adott vétséget, a 2.-ban a pontszámok az M2, az M3 és az M5 esetében a közép felé húznak. A 3. sorozatban – részletező változat – az M vétségek súlyosságának megítélése szintén láthatóan enyhébb, mint az 1.-ben, és ez a szigor tovább enyhül a 4. sorozatban, ahol nincs csoportosítás. Miként a *4. táblázat* mutatja, a 4. sorozatban a válaszadók már nem minősítik szignifikánsan súlyosabbnak a morális kihágásokat, mint a konvencionálisakat.

Az 1–4. sorozatban adott pontszámok közötti különbség jóval nagyobb a konvencionális és a perszonális vétségek esetében. Úgy tűnik, hogy a konvencionálisnak, illetve perszonálisnak minősített szabályok megsértése esetében a válaszolók lényegesen kevesebb támponttal rendelkeznek, mint az erkölcsinek tekintett vétségeknél: az előbbieket értékelése akár teljes mértékben megfordulhat, a súlyosság megítélése gyökeresen megváltozhat annak megfelelően, hogy valamivel összehasonlítva értékelik (mint a hármas csoportosítás esetén) vagy „önmagában”, illetve a kontextus függvényében.

3. táblázat. A szabályszegések osztályozása súlyosság szerint
(A súlyosságot jelző számok alatti sorok azon személyek számát jelzik, akik ebbe a súlyossági fokozatba sorolták az adott szabályszegést)

	1. sorozat			2. sorozat					3. sorozat			4. sorozat				
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	4.	5.	1.	2.	3.	1.	2.	3.	4.	5.
M1	2	9	22	0	3	4	5	19	8	11	15	4	9	8	11	6
C1	18	14	1	5	8	8	6	4	10	16	8	2	5	16	7	8
P1	12	11	10	3	4	12	9	3	15	9	10	4	11	12	10	1
M2	1	6	26	0	3	7	14	7	11	10	13	5	11	16	6	0
C2	25	6	2	6	6	7	8	4	10	12	12	0	4	11	10	13
P2	5	25	3	1	8	14	8	0	11	15	8	1	12	20	5	0
M3	1	3	29	0	0	3	13	15	3	9	22	1	0	2	12	23
C3	11	17	5	6	9	8	6	2	20	12	2	1	4	9	14	10
P3	22	11	0	6	13	8	4	0	10	14	10	6	13	8	4	0
M4	1	2	30	0	0	1	9	20	1	12	21	1	7	15	12	3
C4	10	19	4	1	6	10	9	5	24	4	6	20	8	8	2	0
P4	22	10	1	4	2	10	4	1	9	20	5	3	9	15	9	2
M5	1	6	25	0	0	8	14	9	4	7	23	1	3	9	11	14
C5	3	23	6	2	2	12	8	7	8	15	11	3	6	8	9	12
P5	26	5	1	7	13	5	5	1	21	12	1	3	15	12	5	3

4. táblázat. A súlyosság átlaga

Átlagok:

Szabályszegés jellege	1. sorozat	2. sorozat	3. sorozat	4. sorozat
Erkölcsi	2,89	2,95	2,65	2,34 x
Konvencionális	1,67	1,74	1,63	2,05 x
Perszonális	1,44	1,31	1,72	1,61

$p > 0,001$

A táblázaton a súlyossági pontszámok átlaga látható (az összehasonlíthatóság érdekében az 5 fokú súlyossági skálát 3-ra transzponáltuk) Az 1–3. sorozatban a felnőtt válaszadók is az eredendően erkölcsinek minősített szabályszegéseket tartották a legsúlyosabbnak. A 4. sorozat esetében ez a helyzet megváltozik, itt már nincs szignifikáns különbség az erkölcsi és a konvencionális vétségek súlyossági pontszámai között.

A táblázat legalsó sorában látható, hogy a perszonális szabályszegések valamennyi helyzetben jóval enyhébb elbírálást kaptak, mint az erkölcsi és konvencionális szabályszegés (a Friedman-próbával mért különbségek szignifikánsak, $p > 0,001$).

ÉRTELMEZÉS

A statisztikai összesítés adatai tehát alátámasztották eredeti feltevésemet, amely szerint a súlyosság és az erkölcsi kihágás az ítéletekben különválasztható. Hétköznapi megfogalmazásban: a morálisként minősített vétéseket is különböző súlyosságúnak értékeljük, attól függően, milyen formai (csoportosítás) és tartalmi (kontextus) feltételek alapján ítéljük meg azokat. Így például a C2 helyzetben („István kibírhatatlanul csámcsog és az ételmaradékot kiveszi a szájából”) a kísérleti személyek általában súlyosabbnak ítélték meg a konvencionális szabályszegést, mint az erkölcsit az M1, az M2-t vagy az M4 helyzetben (lásd 3. táblázat); ezen belül az M2 különlegesen enyhe értékelést kapott és a válaszolók 3 konvencióértésnél is kevésbé ítélték súlyosnak (csak a C4 kapott enyhébb értékelést).

A megítélésben tehát kétségkívül szerepet játszik, mivel hasonlítjuk össze a szabályszegést (a hármas csoportosításban egymáshoz képest kellett megítélni a vétéseket), illetve az adott cselekedet kontextusa. A 2. sorozatban, amikor nem a három vétés között kellett súlyossági sorrendet felállítani, hanem ötfokú skálán pontozni, az értékelés jóval kevésbé homogén. Ha a harmadik sorozat eredményeit az első sorozatével, a másodikét a negyedikével vetjük össze, láthatjuk, hogy a kontextusnak egyértelműen a kategorikusságot csökkentő hatása van. A konkrét körülmények ismeretében az emberek az adott kihágást kevésbé ítélik súlyosnak, mint ha csak elvont formában találkoznak velük. Másrészt a 4. sorozatban a válaszok homogenitása megszűnik: az M3 helyzetet kivéve az erkölcsi kihágás megítélése szóródik a 3., 4., és 5. súlyossági fokozat között. Vagyis a pontszámokban az egyéni megítélés játssza a legnagyobb szerepet: a körülmények ismeretében saját élettapasztalatunknak és értékeinknek megfelelően árnyaltabban látjuk a szabályszegéseket.

KÖVETKEZTETÉSEK

Mit szűrhetünk le a fenti eredményeinkből korábbi kérdéseinkre nézve? Az adatok egyértelműen alátámasztják, hogy a kutatók által erkölcsinek minősített vétéseket ugyan az emberek többsége minden kontextusban negatívan, vétésként értékeli, de nem igazolódik be, hogy a vizsgált személyek súlyosabbnak ítélnék a morális vétésnek tekintett cselekedeteket, mint a konvenció megsértéseit. A súlyosság értékelésében számított az adott vétés relatív súlyossága – ha enyhébb vétésekkel hasonlítjuk össze, akkor súlyosabbnak ítéljük meg –, illetve az elkövetés motívumai, körülményei.

Térjünk vissza a két alapkérdésre, amely az elméleti bevezetőben megfogalmazódott: elsősorban is az erkölcsi vétés definíciójának kérdésére. Az eredmények szerint általában (az 1–3. sorozatban) a felnőttek is súlyos szabályszegésnek tartották azokat a vétéseket, amelyeket Turiel, Nucci és munkacsoportja erkölcsi vétésként definiált. Vajon következtethetünk-e ebből arra, hogy itt egy, a gyermekkortól kezdve kontinuus ítélőképességről van szó, amely szerepet játszik az erkölcsi ítéletek kialakulásában. Feltehetően igen, kérdés azonban, hogy mi ennek az

ítélőképességnek az alapja. CAMPBELL és CHRISTOPHER (1996, 16) szerint „A gyerekek felismerhetik a személyek és a tulajdon elleni agresszió egyszerű eseteit, reagálhatnak rájuk elítélően és tehetnek is ellenük, anélkül, hogy erkölcsi szabályokat követnének, ahogyan Turiel elmélete feltételezi”. Érdekes azonban megvizsgálni, mit is jelent közelebbről ez a felismerés. Az emlősök is rezonálnak rá, ha a kölykeiket, fajtatársaikat inzultus éri, mégsem beszélünk „felismerésről”. Az emberi reakció kezdettől fogva racionális természetű, vagyis a gyerekek valóban egészen kicsi koruktól kezdve nemcsak felismerik az adott cselekményt, hanem a maguk intellektuális szintjén értelmet is tulajdonítanak neki. Ezen belül negatív értékítélettel ruházzák fel az ártó hatást, és egyre differenciálódó attribúciókkal rendelkeznek a szándékokról és a következményekről. Ez a képesség azonban nem az erkölcsi ítélőképesség maga; voltaképpen nem egyéb, mint a „common sense”, a belátás, az a képesség, hogy a dolgok értelmét, a történések lényegét, a cselekedetek következményeit megragadjuk. Az empátia és a helyzetek érzelmi reflexiói minden bizonnyal szerepet játszanak e racionalitás kialakulásában: az, hogy a gyermek születésétől fogva rezonál embertársai érzelmeire, minden bizonnyal része annak, hogy meg is érti őket. Ám hétköznapi nyelvre lefordítva, a gyerekek mégsem azért vélik sérelemnek az erkölcsinek minősített szabályszegéseket, mert kezdettől fogva képesek volnának az erkölcsi szabályszegés azonosítására, hanem azért, mert valóban sérelmek.

Sem a racionális belátás képessége, sem az empátia nem azonos az erkölcsi ítélettel, hanem mindkettő az előfeltétele – erkölcsi ítéletről a kettő különleges együttes megjelenésekor beszélünk. Nyilvánvalóan minden erkölcs alapja a belátás, hogy vannak jó és rossz dolgok. Az ártó hatások alapmintája az, amit Turiel és kutatócsoportja az erkölcsi szabályok kritériumaiként emleget. Mások fizikai bántalmazása, tulajdonuk elvétele, a megalázásuk triviálisan rossz dolgok; azért rosszak, mert más emberek számára sérelmesek: a sérelem megtörténtét jelzik a gyermek saját rezonáló érzelmei. Az ártó hatás, amelyet az empátia közvetít, az elvont „rossz” mintája és az erkölcsi megítélés alapja lesz. Így kapcsolódik össze már a kezdet kezdetétől mások cselekedeteinek megítélésében az empátia és a racionális belátás, és ez az elválaszthatatlanság mindvégig megmarad, miközben a belátás és a helyzet értelmezése egyre differenciáltabbá válik.

Ezért univerzális értelmű annak negatív értékelése, ha valakit sérelem, bántalom ér – az empátia és az értelmezés képessége, illetve korai összekapcsolódása általános emberi adottság. Ám abban már akár egy kultúrán belül is igen eltérő álláspontok lehetnek, mit tartunk sérelemnek vagy bántalomnak, mikor tartjuk mégis indokoltnak, hogy ez bekövetkezzen, és hogyan értékeljük a következményeket: a kognitív értékelést elég nagy mértékben a kulturális körülmények határozzák meg. A körülmetelés fájdalmas szertartását elvégeztető szülők ítélete szerint a gyermeknek okozott rövid ideig tartó és átmeneti kellemetlenség következményei eltörpülnek amellet, hogy a gyermek egy vallási közösség részévé válik és ennek szerepe lehet túlvilági életében. Mások, akik nem rendelkeznek ilyen hiedelemmel, vélekedhetnek úgy, hogy ez értelmetlen fájdalomkózosás. Az embereknek ennél jóval szélesebb köre fog egyetérteni abban, hogy az életmentő beavatkozást akkor is el kell végezni, ha az az illető számára fájdalommal és kellemetlen-

séggel jár, de az egyetértők tábora azonnal meg fog oszlani, ha az illető, akin el akarják végezni a beavatkozást, határozottan tiltakozik ellene. Vagyis a jó és rossz dolgok alapkészlete univerzális és létezik – a fájdalom látványára valamennyien rezonálunk. Ám a megítélés változhat, meg is fordulhat, a helyzet paraméterei a rossz dolgokat jóvá, a jó dolgokat rosszá fordíthatják át. Ezért jóval egységesebb az emberek ítélete, amikor az egyes vétségeket elvont formában exponáljuk, ahogyan tettem az 1. és 2. sorozat esetében. „Általában véve” nem szabad megütni a másik embert. Lehet azonban számtalan körülmény, amely árnyalja az ítéletünket, ha például indulatból cselekszünk, mert előzetesen sérelem ért bennünket, a dolog esetleg megbocsátható. A felnőttek és a gyerekek ítéletei közötti különbségek forrása az, hogy a fiatal gyerekek szűkebb élettapasztalataik és gyengébb formállogikai képességeik révén nem képesek az emberi cselekedeteket teljes komplexitásában látni, ezért ítéleteikben sokkal nagyobb szerepet játszik az adott vétség elvont, „általában vett” értelme. Ebből fakad a már részleges ítélőképességgel rendelkező gyerekek kategorikussága. Az erkölcsi ítélet lényege pontosan az, hogy az elvont cselekedetek változó értelmét megragadjuk: amíg erre az egyén nem képes – például a gyerekek serdülőkoruk előtt –, addig nem jogos sem valódi erkölcsi ítéletről, sem felelősségről beszélni. A valódi erkölcsi ítéletben alapvető szerepet játszik a racionális megfontolás: jogos Turiel bírálata azokkal szemben, akik ezt nem ismerik el.

Másrészt az egyéni tettek megítélésének előfeltétele egy aktuálisan vagy történelmileg létező közösség értékítélete. Amikor „nyugati kultúráról” beszélünk, e történelmileg létező közösség tartós értékítéletére hivatkozunk. Az erkölcsi döntés feltétele tehát kettős: a racionális belátáson kívül a megfelelő kulturális tapasztalat. Az erkölcsi dilemmák abból a rendkívül összetett intellektuális és érzelmi feladattól fakadnak, amely az egyénre vár, amikor a fenti tényezőket koherens rendszerre igyekszik formálni az ítéletében.

IRODALOM

- BLASI, A. (1990) How Should Psychologists Define Morality? or The Negative Side Effects of Philosophy's Influence on Psychology. In Wren, T. E. (ed.) *The Moral Domain: Essays in the Ongoing Discussion between Philosophy and the Social Sciences*. 38–70. The MIT Press, Cambridge
- BLASI, A. (1995) Moral Understanding and the Moral Personality: The Process of Moral Integration. In Kurtines, W. M., Gewirtz, J. L. (eds) *Moral Development. An Introduction*. 229–254. Allyn and Bacon, Needham Heights
- CAMPBELL, R. L., CHRISTOPHER, J. C. (1996) Moral Development Theory: A Critique of its Kantian Presuppositions. *Developmental Review*, 16, 1–47.
- FODOR, J. (1983) *The modularity of mind*. MIT Press, Cambridge
- GABENNESCH, H. (1990) The Perception of Social Conventionality by Children and Adults. *Child Development*, 61, 2047–2059.

- GRUENEICH, R. (1982) Issues in the Developmental Study of How Children Use Intention and Consequence Information to Make Moral Evaluations. *Child Development*, 53, 29–43.
- KOHLBERG, L. (1984) *The Psychology of Moral Development: Essays on Moral Development*. Harper and Row, New York
- KURTINES, W. M., GEWIRTZ, J. L. (1995) Cognitive Developmental Perspectives. In Kurtines, W. M., Gewirtz, J. L. (eds) *Moral Development. An Introduction*. 1–17. Allyn and Bacon, Needham Heights
- LAUPA, M. (1994) Who is in charge? Preschool children's concept of authority. *Early Childhood Research Quarterly*, 9, 1–17.
- LAUPA, M., TURIEL, E. (1995) Social Domain Theory. In Kurtines, W. M., Gewirtz, J. L. (eds) *Moral Development: An Introduction*. 455–475. Allyn and Bacon, New York
- NUCCI, L., NUCCI, M. S. (1982) Children's Social Interactions in the Context of Moral and Conventional transgressions. *Child Development*, 53, 403–412.
- NUCCI, L., TURIEL, E. (1978) Social Interactions and the Development of the Social Concepts in Preschool Children. *Child Development*, 49, 400–479.
- PIAGET, J. (1970) A gyermek kétféle erkölce. In *Válogatott tanulmányok*. 407–440. Gondolat Kiadó, Budapest
- RAWLS, J. (1997) *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest
- REST, J. R. (1983) Morality. In Mussen, P. (ed.) *Handbook of Child Psychology, Vol. 3, 4th edition*; Flavell, J. H., Markman, E. (eds) *Cognitive Development*. 900–920. Wiley, New York
- REST, J. R., DAVISON, M. D., ROBBINS, S. (1978) Age trends in judging moral issues: A review of cross-sectional, longitudinal and sequential studies of Defining Issues Test. *Child Development*, 49, 263–279.
- SHWEDER, R. A., MAHAPATRA, M., MILLER, J. G. (1987) Culture and Moral Development. In Kagan, J., Lamb, S. (eds) *The Emergence of Morality in young children*. 41–69. University of Chicago Press, Chicago
- SMETANA, J., BRAEGES, J. (1990) The Development of Toddlers' Moral and Conventional Judgements. *Merrill-Palm Quarterly*, 36, 3.
- SMETANA, J., SCHLAGMAN, N., WALSH-ADAMS, P. (1993) Preschool Children's Judgements About Hypothetical and Actual Transgressions. *Child Development*, 64, 202–214.
- TISAK, M., TURIEL, E. (1988) Variation in Seriousness of Transgressions and Children's Moral and Conventional Concepts. *Developmental Psychology*, 3, 352–358.
- TURIEL, E. (1989) Domain-specific social judgements and domain ambiguities. *Merrill-Palmer Quarterly*, 35, 89–114.
- TURIEL, E. (1998) The Development of Morality. In *Handbook of Child Development*, 3. Editor in chief: W. Damon. Lawrence Erlbaum, New Jersey
- TURIEL, E., WAINRYB, C. (1994) Social Reasoning and the Varieties of Social Experiences in Cultural Contexts. In *Advances in Child Development and Behavior*. Vol. 25. 289–326. Academic Press, San Diego
- VAJDA ZS. (1999) Az erkölcsi ítélet fejlődésének kutatása Piaget és Kohlberg után. In Vajda Zs. (szerk.) *Pszichológia és nevelés*. Pszichológiai Szemle Könyvtár 3. 339–356. Akadémiai Kiadó, Budapest
- VAJDA ZS. (2001) *A gyermek pszichológiai fejlődése*. Helikon Kiadó, Budapest

GENESIS OF THE MORAL JUDGMENT:
RELATIONSHIPS BETWEEN SERIOUSNESS OF OFFENCE
AND MORAL CHARACTER

VAJDA, ZSUZSANNA

In this paper debates and development of socio-moral domain theory and the author's own researches are presented. According to some critical assessments the socio-moral domain approach did not resolve the definition problems of moral transgression. Metaphysical background of morality and the role of rational consideration in moral judgement are unclarified problems, though these questions got an emphasis in researches, carried out in the 1990s by Turiel, Nucci and other researchers of socio-moral domain theory.

In this paper I am presenting my own empirical researches. In the first stage I made standard experiments of socio-moral domain approach with children using the same methods which were originally applied. It was a methodological weakness of the method, applied in the research, that moral character of judgment and the „seriousness” of transgression are inseparably melted in it. Another problem is that presumption of research does not reflect to the historical-cultural tradition according to which a real moral decision can be expected only from grown-ups, who are capable of complex rational reflection.

In the second stage of research I investigated judgments of grown-ups, by verbal dilemmas, on the basis of methodological principles of socio-moral domain theory. With various formulations of dilemmas I could partly separate seriousness from moral character in the answers. Results also showed that moral judgements of grown-ups and children really do differ. Life experiences and weaker capacity in formal logic of children prevent them from complex evaluation of transgressions, and therefore they focus on the abstract value-content of the situation, whereas grown-ups in their judgements take into account the intentions of actor and the consequences of his transgression too.

Key words: *socio-moral domain theory, rational thinking in moral judgments, children's and adults' moral decisions*